

BURSA'YI YAZMAK VE İNSANINI ANLAMAK

Bilal KEMİKLİ
Prof. Dr., BUÜ İlahiyat Fakültesi

Giriş

Söze, Bursa'da Zaman'dan birkaç mısra ile başlamak isterim.

*“Bursa'da eski bir cami avlusu,
Küçük şadırvanda şakırdayan su.
Orhan zamanından kalma bir duvar...
Onunla bir yasta ihtiyar cınar
Eliyor dört yana sakin bir günü.
Bir rüyadan arta kalmanın hüznü
İçinde gülüyor bana derinden.
Yüzlerce çeşmenin serinliğinden
Ovanın yeşili göğün mavisini
Ve mimarilerin en ilahisi.”*

Son yıllarda artan şehir çalışmaları, *urbanism* denilen bir alanı doğurdu. Şehir hayatı, şehirlilik, şehir kültürü gibi konular dikkat çekiyor. Urbanism geniş bir alanı içeriyor; bir yanıyla şehir felsefi açıdan ele alındığı gibi, yani bir şehir felsefesi yapıldığı gibi, öte yanıyla tarihi yapılarıyla sanat tarihinin, sosyal ve gündelik hayat itibarıyla tarihin, şehrin yetiştirdiği değerli ilim ve sanat adamları üzerindeki çalışmalarla biyografinin, sözlü ve maddi kültürü –deyimleri, fıkraları, atasözleri, destanları, efsaneleri, mitleri, musikisi, giyim kuşam, yemek, adet ve örfü- kültürü halkiyatın (folklorun) ve hatta dilbilimin konusu olabilir.

Keza mimari yaklaşım, şehir planlaması, belediyecilik, yönetim, üretim ve tüketim gibi açılardan da konuya bakmak iktiza eder.

Şehir, çeşitlilik demektir... Farklı insanlar, farklı diller, farklı dinler, farklı meslekler, farklı okullar ve farklı anlayışların cem olduğu yer. Farklılıkların zenginlik, benzerliklerin birliktelik sembolü olduğu mekân.

Bu bakımdan şehri yazmak, farklı pencerelerden şehre bakmak demektir. Belki ki de şehri yazmaktan önce, şehri ve insanını okumak icabeder... Okumadan yazılmaz çünkü.

Şehri Okumak

Şehir, okumasını bilen için derinlikli bir kitaptır.

Kitap okurken, Schopenhauer'den esinlenerek söyleyeyim, bir başka kimse bizim için düşünür... Bu yazardır. Biz sadece onun zihin sürecini takip ederiz. Okurken zihnin bir başkasının oyun alanı oluyor. Okumak budur...

Şehri okumak, bizzat düşünceye dokunmaktır. Orada düşünme, okuma ve hareket bir aradadır. Şehir senin oyun alanın, sen orada oynuyorsun.

Şehirde öylesine dolaşmak değildir, şehri okumak. Bilinçli bir oyuncu olacaksın... O vakit sokaklar sana konuşur.

Bendenizin “Bursa şiir şehirdir” sözü buradan neşet eder... Ben, meseleye şiir açısından bakıyorum ve şehri yazılmış bir şiir gibi okuyorum. Büyük Şairin yazdığı şiir... Sen başka bir pencereden bak, mimariden bak, estetikten bak yahut mezar taşlarından bak.

Şehri okursanız, şehirle söyleşirseniz şehir size sırlarını fışkırır. Birden bir düşünce gelir, sanki sevdiğimiz birisi teşrif etmiş gibi... O düşünceyle yatar kalkarsınız ve bir de bakarsınız, o düşünce bir kitaba dönüşmüş.

Şehri dinlemek

Şehrin bilgeleri vardır; onları dinlemek lazım. Bazı şeyler kitaplarda bulunmaz. Hikâyeyi metinden değil, bizzat kahramanından dinlemeli.

Bazıları ser verir sır vermez. Onlar çantacıdır.

Çantacı... Doğu kültürü, sözlü kültürdür. Yazıdan çok söz var. Bazı kimseler, malumat sahibidir, bilir ve bu bildiklerini paylaşır. Bazıları ise, bildiklerini saklar. O bilgi, onlarla mezara gider. Bunlara, çantacı denir. Çantacı, eserler çantada ama kimseyle paylaşmadığı için unutulup gider. Bu bilgi cimriligidir...

Şehri dinlemek, bir de türküsünü dinlemek ve şarkısına tanık olmaktır.

Şehirle dost olmak

Bir de tabii şehirle dost olmak var. Ne demek? Ülfet peyda etmek, dertleşmek. İşte orada bir eski yapı, yıkılmak üzere; onu görüp bir dertleş... Belki bir el atarsın, bir fırsat olur, ona hayat verirsin.

Bu konuda 1800'lü yıllarda yaşamış bir şehir dostu var: Yedekcizâde Ali Efendi. Yunus Emre Türbesini onarıyor, Bursevî türbesine ve daha nice türbeye el atıyor ve yıkılmaktan kurtarıyor.

Bazıları seyircidir, dert yakınır durur; ama bazıları da dosttur... Kalkar yapar. Safiyüddin Beyi burada, çağımızın Yedekcizâdesi olarak anmak isterim.

Fakir bunlara hayrandır. Lamii Çelebi türbesi, nakkaş Ali Mescidi böyle bir aşkla vücut buldu...

Bursalı Âşık Yunus türbesi perişan idi. Şükürler olsun, artık türbe, güzel bir çevre düzenlemesiyle ziyaretçilere açıldı.

Ama şehre dost olurken, binlerce düşman kazanırsınız bazen.

Topçu merhumun benim için adeta hayat düsturu olan bir sözü var: “Âdem ol, isterse hasım olsun bütün âlem sana.”

Düşman kazanma niyetinde değiliz; ama bir münevver olarak sosyal sorumluluğumuzun farkında olmalıyız... Riyakârca tavırla özgün düşünce oluşturulamaz. Ama şunu biliyorum: “Mutlu olmak, kendi kendine yeterli olmaktır.” (Aristo)

Evet, belki kar olup şehrin sokaklarına yağmak lazım...

“Kar olmuş yağıyorum

Kimse farkında değil

Dağlara, ovalara, şehirlere” (Cahit Sıtkı)

Şehir bir güzeldir... Bakılacak, seyredilecek, okunacak, dost olunacak ve dinlenilecek güzel. Bunu yaparsan, şehir kendini açar. Şehir kendini açtıkça, esasen sen kendini okursun ve kendini yazarsın. Hani Eşrefoğlu Hazretleri diyor ya:

“Kendi halim söyleyem, gayrı hikâyet itmezem” (Eşrefoğlu)

Şehri yazmak

Demek ki şehir hemen öyle yazılmaz... Sicillerden hareketle yazdığın şehir, tarihte kalan şehirdir. Sen anı yazacaksan, biraz daha çabalaman gerekecek. Verilerini öyle toplayacaksın.

Şimdi moda oldu, herkes şehir yazısı yazıyor. Hayır, biraz demlen.

“Gör zâhidi kim sâhib-i irşâd olayım der

Dün mektebe vardı bugün üstâd olayım der”

Biraz demlen... Şehirle yoldaş ol, haldaş ol.

Neden şehri yazmalıyız? Ben kendi açımdan söyleyeyim; Bursa'yı bir gelin gibi düşünmüşümdür... Onunla halleşmek istedim, o yüzden yazmak istedim. Neden? Çünkü gelin sırlarını hemencecik açmaz. Ona yüzgörülüğü vermeniz lazım ki, örtüleri kaldırsın da yüzünü gösterebilir. Bursa gelinine yüz görümlüğü sadedinde, o projeleri hayata geçirdim. Lakin bana gösterdiği yüz sadece şiir tarafı oldu... Şiir şehir böylece kaldı.

Şehri yazmak, toprağından, taşından, ağaçlarından, bahçesinden, çeşmelerinden, sebillerinden, evlerinden, sokağından, denizinden, ırmağından, dağından, çınarlarından, tekkelerinden, medreselerinden, mekteplerinden, mezarlıklarından ve kitabelerinden vs. söz etmektir...

Bursa'yı yazmak

Bursa, bana biraz Şeki (Şehriyar'ın şehri), biraz Üsküp (Yahya Kemal'in şehri), biraz Maraş (Erdem bayazıt'ın şehri) ve biraz Tire (İbn-i Melek'in şehri) gibidir...

Bursa'yı yazmak, şehrengizleri, seyahatnameleri, hatıraları, biyografi kitaplarını, vefeyatnameleri, şehir yazılarını ve şiirleri hatırlamak anlamına gelir... Bunları teker teker burada zikretmek mümkün değil. Ama şunu söyleyebiliriz: Bursa çokça yazılmış... Hemen her dönemde yazılmış.

Mesela Lamî'yi burada anmak lazım... Kanuni'nin Bursayı ziyareti dolayısıyla şehrengizini yazıyor. Bu eser iki defa Almancaya çevrilip yayımlandı, Hammar tercümesi 1837'de yayınlandı. Bu eser Hüdavendigar Matbasında 1288 (1871)'de yayımlanıyor... Hammer'in neşrinden 34 yıl sonra... Daha da vahim olanı şudur: Günümüzde üzerinde akademik çalışmalar olsa da böyle dikkat çekecek nitelikte onu geçtiğimiz yılda ancak yayımlayabildik. Mustafa İsen ve merhum Hamit Bilen Burmaoğlu imzasıyla BB Kültür AŞ tarafından yayımlandı...

Daha başka şehrengizler de var; İshak Çelebi ve Beliğ gibi şairler tarafından yazılan şehrengizler, ilgili arkadaşlar Metin Akkuş'un Bursa Şehrengizleri konulu çalışmalarını takip edebilirler.

Lâmi Çelebi, adeta modern bir gezi rehberi gibi eserini düşünmüş... Bir yanda tarihi ve kültürel bilgiler, öte yanda mimari... Şehrin suları vs. Ama orada Uludağ'ın gölgesini görürsünüz.

Şimdi şehirler neden dağların eteğine kurulur? Geçtiğimiz günlerde bu soru etrafında Süleyman Uludağ hocamızla sohbet ediyoruz, konumuz bu: Dağ ve şehir... Şunları söyledi hocam: Evet, dağların eteğine kurulması güvenlik içindir; ama sadece o da değil? Su ihtiyacı, yakacak ihtiyacı, küçükbaş hayvancılık ve en önemlisi de havası için dedi...

Bursa'yı diğer şehirlerden farklı kılan bir tür var: Miyahiyeler... Bursa sularını esas alan ve anlatan metinler. Bursa'nın kaplıcaları, içme suları, çeşmeler, bunlar için kurulan vakıflar, hayır sahipleri vs. Sudan yola çıkılarak ortaya çıkan bir edebiyat. Hasib Efendi, Miyahiye yazmış: “Şehr-i Bursa'da olan suları ta'dâd edeyim” diye söze başlamış ve bütün o su kültürünü şiir diliyle kayda almıştır.

Şimdi biz, bu Miyahiye'yi okuyup, en azından Bursa'nın kayıplarını yazabiliriz... Nerede o sular? O çeşmeler? Bize feryad etmek düşünüyor: Kayıp Bursa!

Mesela Bursa sürgünler şehridir... Esasen sürgün demeyeyim de “devletlülerin menfa yeri.” Bir de Safranbolu böyledir... Sultanlar gözden düşen eski gözdelelerini buralara sürmüş. Bu sürgünlerin gayretiyle imar gelişmiş.

Bu konuda Ali İhsan Karataş'ın *Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri* (Bursa, 2009) isimli kitabı önemli bir boşluğu doldurdu.

Birkaç sürgün zikredeyim: Ahmet Paşa, Karaçelibezade Abdülaziz Efendi ve Süleyman Nazif...

Bunlardan Süleyman Nazif, malum Abdülhamit döneminin sürgünlerinden. Sultan'ın aleyhine yazdığı yazılar sebebiyle, önce Paris'e kaçıyor... Sonra ülkeye dönünce de mektupçu olarak Bursa'ya gönderiliyor. Mektupçu, vilayet yazı işleri müdürüdür. Bu kelime bugün İzmir'de bir semt adı olmuş Mektupçu Konağı dolayısıyla.

Sonra malum, İstanbul'un işgalinden sonraki dönemde, İngilizler Süleyman Nazif Malta'ya sürüyor. Malta'da Bursa'nın işgali haberi üzerine Çal Çoban Çal'ı yazıyor.

Esasen Çal Çoban Çal'ın hikâyesiyle bizi çok eskiye götürüyor... Çok eskidir. Şöyle ki: “Yıldırım Bayezid Han'ın en sevdiği oğlu Ertuğrul, Sivas'ta vali olarak bulunuyordu.

Timur Han bütün İran'ı ele geçirip bir kasırga gibi Doğu Anadolu'ya girdi. Osmanlı Devleti'nin o zamanki en uzak noktası Sivas idi.

Timur, hızla Sivas'ı kuşattı ve teslim olmasını istedi. Fakat şehrin kumandanı olan Ertuğrul bunu reddedince şiddetli bir kuşatma başladı. İçeriden elde ettiği adamları, şehrin kapılarını gizlice Timur askerine açınca, Sivas Timur'un eline geçti. Ertuğrul ise bir avuç askeriyile çarpışa çarpışa şehit oldu.

Bu haber Yıldırım'a ulaşınca acılar içinde kaldı. Bir yandan Ertuğrul gibi bir oğul, diğer yandan Sivas gibi bir kalenin kaybı onu çok sarstı. Bu yüzden efkâr dağıtmak için ara sıra Uludağ sırtlarına doğru gezintiye çıkıyordu.

Yine bir gün yanında veziri olduğu halde dağ eteklerine çıkmıştı. Biraz sonra, koyunlarını otlığa salmış, sırtını bir ağaca yaslamış bir çobanın, kavalıyla içli havalar çaldığını duydular ve oraya yöneldiler. Bir müddet gözyaşları içinde onu dinledikten sonra Yıldırım Bayezid Han:

“Çal çoban çal... Keyif de senin, rahat da senin. Kaybettiğin neyin var ki. Sivas gibi kalen mi gitti, Ertuğrul gibi oğlun mu öldü? Çal çoban çal...”

Şimdi de Bursa düşmüştür... Eski Bursa mektupçusu Süleyman Nazif bunu yeniden yazıyor.

Şehrin trajik tarihi, kendini yazdırıyor. Mehmet Akif'in Bursa'nın düşman işgaline düşmesinin ardından yazdığı Bülbül Şiirini de burada hatırlayalım.

...

“Eşin var, âşiyânın var, bahârın var, ki beklerdin;
Kıyâmetler koparmak neydi, ey bülbül nedir derdin?”

*O zümürd tahta kondun, bir semâvî saltanat kurdun;
Cihânın yurdu hep çiğnense, çiğnenmez senin yurdun.”*

...

*“Ne zillettir ki: Nâkûs inlesin beyni'nde Osman'ın;
Ezan sussun, fezâlardan silinsin yâdı Mevlâ'nın!”*

...

*“Çökük bir kubbe kalsın ma'bedinden Yıldırım Hân'ın;
Şenâ'atleri çiğnensin muazzam kabri Orhan'ın!
Ne haybettir ki: Vahdet-gâhı dînin devriliş, taş taş,
Sürünsün şimdi milyonlarca me'vâsız kalan dındaş!”*

Taht-ı kadîm

Bursa, eskilerin ifadesiyle taht-ı kadîmdir. 1855'teki depremde Fuat Paşa, “Osmanlı tarihinin dibacesi zayı oldu...” demiştir.

Bursa Osmanlı'nın kurduğu ve Osmanlıyı kuran şehir...

O yüzden Bursa'yı yazmak Osmanlı'yı yazmaktır...

Şehir-dağ=Uludağ

Bu konuya değinmiştik, ama şunu da söylemek icabeder: Dağ gibi insanlar yetişmiş Bursa'da. Emir Sultan, Üftade, Bursevî...

Burada yeri gelmişken bir yazıyı da hatırlatmak isterim... Bunu bana Beşir Ayvazoğlu hatırlattı. Beşir Bey, Sefer Göltekin'in Bursa'da Yaşamak: Şehir Yüzlü Yazılar (Bursa, 2011) adlı kitaba bir takriz yazmış.

Bu takrizde İsmail Hami Danişmend'in 1940'ta yayımlanan “Bursalıların Bursalılığı” adlı yazısına atıfta bulunuyor...

İsmail Hami, Paris'te dolaşırken, Türkçe konuşan yaşlı bir hanım ile onun genç kızıyla karşılaşır. Kız, sürekli olarak “Bursa! Bursa!” demektedir... Yaşlı kadınsa onu teselli etmektedir.

Hikaye şöyle: Bursa'dan ayrılmış bir yıl olmuştur... Kız nostalji (daüssıla/yurt acısı) hastalığına tutulmuştur. Bursa şehir olmaktan çıkmış, dağ gibi bir delikanlıya dönüşmüştür. Kız Bursa adlı bu delikanlıya hasrettir... Hastalığı budur.

İsmail Hami diyor ki: “Paris'te Bursa'yı dağ gibi bir delikanlı olarak teşhis eden hasta kız, eminim ki, o muhayyel gencin ihtişamını Uludağ'ın azametinden alır...”

Evet, Bursa dağ gibi bir delikanlıdır o kızın nazarında... Benim için ise nazlı, vakur ve asil bir gelin. Ona yüz görümlüğü sadedinde birkaç hediye vermek istedim.

Öyleyse

Şehir, yazmak niyetiyle yola çıkan için iyi bir laboratuvardır. Şehrin kahveleri, hırpani işçiler, çarşıda telaşlı giden bir çocuk, gezinen âşıklar, okunan ezanlar, türbeler, hanlar... hasılı şehrin insanları ve eserleri. Sait Faik kalkıp gelse, nice hikâyeler yazar.

Söze Tanpınar'la başlamıştık, onunla bitirelim:

“Orhan zamanından kalma bir duvar

Onunla aynı yaşta ihtiyar çınar”

Haydin, çıkıp evvela Baba Sultan'a gidelim, orada Çınarların Efendisi Geyikli Baba'dan el alıp, yedi çınar fidanıyla şehre yeniden gelelim.

Gelelim de... Ama onları şimdi nereye dikelim? Kim görsün? Kime görünsün?
Kesin olan bir şey varsa, şehir insanla kaim, insan da şehirle...